

ДЕЦА – Иво Андрић

Наш друг, проседи инжењер, причао нам је једне вечери ово сећање из свога детињства:

„Била је велика недеља. Деца не воле то претпролећно време, кад је земља још пуста и гране голе, кад нема ни снега ни цвећа ни воћа, ни зимских игара ни купања. У такве дане, клатећи се на комшијским тарабама и жмиркајући на мартовском сунцу, ови мали људи измишљају нове, често чудне и свирепе игре.

Дечје вође из нашег сокака били су неки Миле и Палика. Миле је био пекарев син, блед, оштар, са лицем сувише израђеним за његове године. Палика је био буцмаст и румен. Мађар по оцу, па иако је био рођен у тој истој улици у којој и ми остали, имао је неки отегнут и тежак изговор, као да су му уста пуна теста. Њих двојица су водила жестоке борбе са вођом дечака из суседне махале. То је био неки наш вршњак, Стјепо Ђоро, који је већ стигао да изгуби једно око. Ми остали били смо војска, нестална и недисциплинована, али борбена и грлата. Као у свакој борби, и ту је било привржености и храбрости, колебања и неверства, суза, крви, издаје и заклетви. Готово свако предвече, док смо седели искупљени око камене чесме, прилазиле су вође понеком од нас; одводиле га у страну, и озбиљним, муклим гласом постављале му питање:

— Јеси ли ми друг?

Једнога од тих пролећних дана, био је Велики четвртак, у једно такво предвече позваше ме Миле и Палика да сутра после подне идем с њима да бијемо Јевреје. На те експедиције у јеврејске махале ишло се само неколико пута преко године, редовно о нашим или јеврејским празницима. За мене, који дотад нисам никад учествовао у таквим подвизима, била је то велика почаст од стране двојице вођа.

Мислим да сам сутрадан ручао на брзину и са узбуђењем. Кренули смо одмах после ручка. Пре него што смо се спустили низ брег и прешли реку, зауставили смо се на једној раскрсници. Сели смо на велику углачану камену плочу, и ту су Миле и Палика са много пажње и разумевања разгледали наше оружје. Палика је имао неки чудан ловачки штап, који је он поковао клинцима и зашилјио на врху. Миле је имао нарочито оруђе које је сам направио. То је била нека цев од гуме, коју је он при дну напунио оловом, а на другом крају везао канапом око ручног зглоба. Поносио се тим витким штапом од гуме и олова и звао га је „будалаш”. Он је и сада, онако хладан, и оштар, био нагнут над својим оружјем и дотеривао га малим ножићем.

Мени су дали једну заломљену летву, откинуту малочас од неких тараба; на њој је при доњем крају још вирио клинац којим је била прикована за жиоку. Ја сам се стидео свога оружја, које ми је изгледало простачко и недовољно. Миле ми је узео летву, одељао је вешто на крају где се држи руком и замахнуо њоме неколико пута око себе, са фијуком. Учинио сам одмах за њим то исто, али фијук није био исти као код Мила.

Спустили смо се у улицу где се обично сачекују јеврејска деца ради туче.

– Њихов је празник. Они сада иду око воде – говорио је Палика са искуством и зверајући опрезно као ловац.

Али Јевреја није било. Љутито и заповеднички, Миле је предложио да пређемо у Чаршију. Већ у првој улици Палика застаде и викну пригушено:

– Ено Чифучади!

Заиста, у дну улице, око камене чесме играла су се четири дечака у празничном оделу.

Миле га само прекорно погледа и даде знак да идемо за њим и радимо што и он. Он је сакрио своју цев од гуме иза леђа и ишао полаганом, правећи се као да загледа куће и дућане. Тако смо се примицали чесми. Али, било да нас је одавао наш изглед, било да су јеврејска деца већ навикла на такве посете, она се узнемирише, као срне на шумској чистини и склонише се за чесму. Мени је срце тукло нагло. Гледао сам нетремице Палики у потиљак.

Да завара противнике, Миле се правио као да ће проћи другом страном улице, а кад га је од њих делило свега неколико корака, он викну неочекивано снажно и оштро, и јурну на њих. У први мах је изгледало као да су дечасти решени да се бране, али кад он удари својом страховитом цеви првога по руци и кад видеше да смо и ми притрчали, настаде дивље бежање на све стране.

Разбежаше се дечасти, али ја нисам толико гледао њих колико нагли покрет којим је Миле искочио из оног притворног мира и одједном се претворио у нешто ново и непознато. Потпуно одвојене од њега, видео сам и чуо његов ударац и његов узвик. Осетио сам их као ствари за себе, као прве појаве мени непознатог, великог, узбудљивог, страшног света у ком се носи кожа на пазар, у ком се дају и примају ударци, мрзи и ликује, пада и побеђује – једног света у ком сам само наслућивао непознате ризике и неке велике, сјајне тренутке.

За дечацима се дадоше у трк Миле и Палика, а ја за њима. Тројица дечака успеше да упадну у капије својих или туђих кућа, из којих се одмах за нама осуше вриска и клетве јеврејских жена. Четврти, најкрупнији, бежао је као обневидео из улице у улицу, док се не изгуби иза неког белог зида. Кад сам ја пристигао, Миле и Палика су га већ тражили по великој влажној авлији, као керови.

Били смо у неком напуштеном, рушевном мектебу. Прођосмо кроз средњи ходник и спустисмо се низ неколико натрулих басемака у једну мању, четвороугану авлију. Са све четири стране висок зид. Осим врата на која смо ушли, само још у противном зиду једна мала врата, као капиџик, очигледно затворена или закована одавно. У једном ћошку неке позеленеле даске, остатак од неког крова, прислоњене уза зид и подигнуте доњим крајем на једну греду. У простору који је остајао од греде до земље, отприлике један добар педаљ, ја угледах нечије две ципеле, непомичне и грчевито припијене једна уз другу. Понесен том чудном хајком, дозвох Мила знаком и указах му поносно прстом на моје откриће. Не гледајући мене, него укоченим погледом у оне ципеле, пришапну ми да останем ту на улазу и да не дам дечаку на врата. Он и Палика сиђоше са последњег басемака у авлију. Палика се, опет на нему заповед Милову, упути оним малим затвореним вратима и ту стаде раширених ногу и подигнуте тољаге. Одмах заузех и ја такав став.

А Миле се примицао оној гомили дасака неким ратничким ходом, не скидајући очију са циља. Тај његов нечујан корак и оштро уперен поглед изгледали су ми страшнији и узбудљивији од сваке трке и туче. Али пре него што је он стигао да се примакне, јеврејски дечак прхну из овог заклона као птица из жита и поче да бежи по авлији.

Палика, који је опробао мала врата и видео да су затворена, сиђе такође у авлију. Отпоче јурњава и вијање, у ком је дечак натрчавао час на Паликину тољагу, час на Милову цев од гуме. Али ниједанпут нису успели да га ударе по глави или по леђима. Захватили су га само скраја, по рукама или ногама. Палика је више трчао. Миле је стајао као сељак на гувну и гледао да дочека ударцем жртву кад му је Палика натера. У тој јурњави помицали су се сви ближе мени.

Тако се око уловљеног дечака све више стекао троугао од летве, тољаге и гумене цеви. Сад сам могао да га видим изблиза. Био је у новом јевтином оделу, мокар и каљав од заклона под даскама, угојен и кратак, без капе на коврчастој коси. Противно од Милових, његови покрети нису имали за мене ничег ни страшног ни узбудљивог. Кретао се одједном целим телом, безглаво, и летео као бачен.

У једном тренутку, кад га је Палика пристигао и кад је требало да га удари посред главе, јеврејски дечак се неочекивано и некако комично сагну и баци свом тежином Палики у груди. Тако је избегао ударац. Миле притрча. Настаде гужва. Док се Палика прибирао, дечак искористи тренутак, откиде се од њих, устрча оно неколико басемака и нађе се одједном лицем у лице са мном. За један трен ока видех га пред собом, са уздигнутим рукама, једна му подланица сва у крви, са забаченом главом као код самртника. У том тренутку угледах први пут његово лице. Уста му напола отворена, усне беле, очи без погледа, разливене као вода, без икаква израза више, и одавно избежумљене. Ту је требало ударити.

Шта се тада десило? – Колико сам пута поставио себи то питање и тих дана и доцнијих година. И никад нисам могао дати одговора.

Колико сам после могао да се сетим и просудим, дечак се малко сагнуо (био је то онај исти покрет за одбрану као малочас према Палики), одгурнуо ме лагано, додирнувши ме оном

неповређеном руком у слабину, отклонио ме као најлакшу завесу, и протрчао са тутњем кроз узак ходник, поред мене непомична и поред моје уздигнуте летве, којој је на крају штрчао оштар и велики клинац.

Прибрао сам се тек кад су поред мене протрчали, одгурнувши ме грубо и презриво, Миле и Палика. Стајао сам још на истом месту и слушао као у сну како под њиховим ногама још јаче одјекују поднице у ходнику. Затим сам изишао полако, вукући своју летву као терет. У дну улице видео сам Мила и Палику како трче. Охрабрено Јеврејче било је измакло. Трчали су још мало, па застадоше, прво један па други. Нешто су разговарали једно време, а затим кренуше путем којим смо били дошли, не обазирући се на мене. Пођох за њима. Пре него што су дошли до моста, стигао сам их. Ишао сам тако иза њих, али су се они правили да ме не примећују. Тај ме положај мучио. Заустих нешто да кажем.

– Куш! – прекиде ме Палика.

И на све моје покушаје да се правдам, да кажем ма шта, он је одговарао хладно и гневно својим: куш! Горе од те псовке бринуло ме и мучило Милово ћутање. Тако смо прешли мост и примицали се нашој махали. Ишао сам два корака иза њих, увиђајући и сâм колико сам глуп и смешан. Смишљао сам непрестано шта би требало казати и како се објаснити. Можда сам у том размишљању и гласно рекао неку реч. Тада се Миле нагло заустави, окрену се и, пре него што сам могао ишта да кажем или учиним у своју одбрану, плъуну на мене, засу ме свега плъувачком. Да ме је ударио својом цеви од гуме, вероватно бих се мање збунио и можда знао како да се браним или да му вратим ударац. Овако, стајао сам насред улице и брисао се рукавом, док су њих двојица одмицали, како се мени чинило, невероватно брзо. Изгледало је да они лете, а да време стоји.

Мали људи, које ми зовемо „деца“, имају своје велике болове и дуге патње, које после као мудри и одрасли људи заборављају. Управо, губе их из вида. А кад бисмо могли да се спустимо натраг у детињство, као у клупу основне школе из које смо давно изишли, ми бисмо их опет угледали. Тамо доле, под тим углом, ти болови и те патње живе и даље и постоје као свака стварност.

Данас, после толико година и догађаја, тешко је, немогућно је мером наших садашњих искустава и изразима садашњих осећања казати какве су биле те прве несанице у животу, какве муке и сумње пред презиром вођа Мила и Палике, пред подсмехом целе дечје чете из махале. Сваки покушај да ствар улепшам или поправим испадао је на моју штету и гурао ме у још гора понижења и већу усамљеност. Палика је причао свима моју бруку и, карикирајући ме, показивао насред сокака како сам глупо пропустио Чифуче, док су се деца око њега грохотом смејала и правила шале на мој рачун. Миле је само ћутао, и није хтео да ме види ни да чује за мене. Показивали су ме прстом деци из других махала. А ја сам обарао поглед пред свима, сакривао се у школи за време одмора у нужник, и враћао се кући споредним улицама, као прокажен. Код куће нисам могао да кажем ником ништа, ни да тражим заштите или утехе. Чини ми се да сам већ тада наслутио оно што ћу после јасно увидети: да нам у нашим најдубљим душевним мукама наши родитељи мало могу помоћи; мало или ништа.

Пролазили су тако дани, а ја нисам губио, чини ми се, ниједног тренутка свест о свом понижењу. Сав мој детињски свет срушио се и, разбијен у комаде, лежао код мојих ногу. Стајао сам над њим, немоћан, не разумевајући ништа и знајући само једно: да патим. Стајао сам и нисам знао где да се денем под овим небом, тако осрамоћен, извргнут подсмеху, и сâм. Како да одредим свој однос према Милу, Палики и осталим друговима којима бих желео свом душом да будем равноправан друг, али не успевам, а како према јеврејским дечацима које треба, изгледа, нападати и тући, а ја то не могу и не умест?

Најпосле, и то се некако претурило, иако никад нисам успео да нађем одговор на та питања. Измирио сам се мало помало са друговима. Изгледало је да су ми опростили. Или су само заборавили? Сад се више не сећам. Али ме никад више нису повели на сличне подвиге. А ја сам још дуго памтио цео догађај и понекад га сновио. У сну сам виђао готово увек исто: јеврејски дечак са мученичким лицем протрчава поред мене, лак и незадржљив као анђео, а ја га и опет пропуштам без ударца, иако знам унапред шта ме због тога чека. Или: стојим насред улице, попљуван и сâм, под немилосрдном светлошћу поподнева, док време стоји непомично, а другови се нагло удаљују. Тек доцније, младићке године избрисале су потпуно тај спомен из мога сећања и истисле ту слику из мојих снова. Али то је већ био заборав, смрт детињства”.